

The Typology of Sangesar Folk Musical Songs

Pooyan Azadeh^{*1}, Shamsi Parsa²

Received: 12/11/2020
Accepted: 09/10/2021

Introduction

In the field of Sangesari music, an article by Ansari entitled "Songs of the Khilkhunha" was published in 1979 which only expressed and translated two songs from the songs of Sangesar tribes. Also, a study by Azadeh entitled "Collecting and translating the music of Sangesar songs" was carried out in the General Directorate of Islamic Culture and Guidance of Semnan Province.

Tedadi (2002) has also written a book, Sangesar Folk Literature, in which she has studied the customs of the Sangesar people. Also, an article written by Sahabi-Fard (2002) entitled "Poems and folk songs of Sangesar tribes" has been published. In which the author has categorized these songs with their specific local names. However, the study of the typology of Sangesari songs and poems, as well as the transliteration of these songs, is a research that has not been studied as far as the authors have examined.

Aims, questions, assumptions, and research methods

Because the local songs are the foundation of popular culture, concepts, beliefs, and thoughts, traditions and customs are better understood through this means of cultural sharing; and due to the

* Corresponding Author's E-mail:
p.azadeh@art.ac.ir

1. Assistant Professor of Music, Faculty of Music, University of Art, Tehran, Iran
(Corresponding author)

<https://orcid.org/0000-0002-0987-5343>

2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University of Semnan, Semnan, Iran

<https://orcid.org/0000-0001-6252-6268>

beauty factors in music, the local songs in the community are more promoted and transmitted from one generation to another (Azadeh, 2005, pp. 14). One of the goals of this study is to identify the cultural identity of Sangesar which leads to the discovery of the cultural components. The breadth of Sangesari songs and poems shows the cultural richness of Sangesar local music which was registered as an intangible cultural heritage of Iran in December 2011 by Pooyan Azadeh.

The main question of the present study is: how the local Sangesari songs are in terms of content and structure? What kind of functions do these poems include? And which type has the highest frequency? This article examines and classifies different types of local Sangesar songs from a functional perspective through objective observations and field research borrowing a descriptive-analytical method.

The main discussion

In the field of Sangesar popular literature, there are many poems and songs that are influenced by the tribal life and have a variety of functions. Sangesari song types are classified according to their content and theme.

The Lyrical songs: The function and role of the lyric songs in increasing productivity, the mental security of the individual and society, communicating the social aspect and transferring the cultural and intangible heritage of Iranian ethnic groups in this field have a highly scientific value and credibility. Therefore, we see this role and function in Sangesar lyric songs.

Work songs: The dominance of the tribal culture over the language and literature of Sangesar is to some extent significant, in that most of the poems related to the celebrations and mirrors are formed around the axis of migration wandering tribe.

Ritual songs: There are songs that are sung on different occasions like the holidays, especially Nowruz, the prayer for rain, etc. Among the ritual songs of Sangesar, the songs that describe Nowruz have the highest frequency.

Regional heroes: In these songs, the narrator sometimes describes the local heroes and mentions their heroism, and sometimes gives the description from the viewpoint of a woman who is the friend, sister or aunt of the mentioned hero.

Local Sangesari songs in terms of structure: Since the singers of these songs are mostly ordinary people, these local poems can be considered similar to the official and famous forms of Persian poetry such as Masnavi, Ghazal, Ghateh and Mostazad. In other words, they are like Masnavi or Ghazal.

Sangesari local songs in terms of performance, singers and accompanying instruments: In general, most of the Sangesar's local songs are performed by shepherds. These songs are performed in two parts with Lale instrument either in the form of vocals by Sherkhon or in the form of ensembles in the form of Sherkhon song, musician and Mushtaks.

Conclusion

Local songs are one of the most influential manifestations of popular culture which are generally popular among the people with music and passion. Sansgar, the residence of the Sangesari tribe, is one of the areas that has different literary genres of popular poetry. These poems include celebratory songs, lyrical poems, romances and ritual poems. Since the lyrics of these songs are the current language of the shepherds of the Sangesari tribe, whose singing has often been accompanied by music and lyrical features, one can see the social themes, the way of tribe's life in summer and winter, the way of herding and cattle-breeding, the tools of tribal life and the names of

different types of dairy products of the tribe. From this perspective, it can be useful in understanding the ethnic and cultural background of this tribe. On the other hand, it can be used in social studies, anthropology, history, and historical geography.

References:

- Anasori, J. (1979). Songs of the Khilkhunha (in Farsi). *Letter of Light*, 6-7, 104-122.
- Azadeh, P. (2002). *The study of Ney music of Sangesar* (in Farsi). Music Studies and Research Unit of the Radio and Television of Iran.
- Azadeh, P. (2005). *Collecting and transcribing the music of Sangesar songs* (in Farsi). Ministry of Culture and Islamic Guidance, General Directorate of Islamic culture and Guidance of Semnan Province.
- Rezaei, M., Daradoost, E., & Momeni, E. (2017). Reflection of the elements of popular culture and literature in the Sangesari calendar (in Farsi). *Bimonthly of Popular Culture and Literature*, 5(6), 1-17.
- Sahabi Fard, F. (2002). Folk poems and songs of Sangesar tribes (in Farsi). In I. Hemmati, *collection of articles "Semnan, the land of dialects"*. Boostan – e – Andisheh, pp. 147-154.
- Tedadi, F. (2002). *Sangesar Folk Literature* (in Farsi). Green Apple.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۹، شماره ۴۱، آذر و دی ۱۴۰۰

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23454466.1400.9.41.10.2

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر

پویان آزاده^{۱*}، شمسی پارسا^۲

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۰۱ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۷)

چکیده

این نوشتار در پی بررسی گونه‌های کارکردی شعر و موسیقی محلی سنگسر است که این موسیقی در فهرست میراث فرهنگی ناملموس کشور در سال ۱۳۹۰ به ثبت ملی رسیده است. سنگسر یکی از شهرستان‌های استان سمنان که در واقع محل اسکان خانوار ایل سنگسر در زمان قشلاق است، امروزه به مهدیشهر تغییر نام یافته است. موسیقی محلی بخشی از فولکلور سنگسر است که شامل آوازاها و ترانه‌های محلی و همچنین قطعات اجرایی با ساز نی است که به دلیل استفاده چوپان‌ها در سنگسر رواج یافته است. به منظور جمع‌آوری و بررسی آوازاها و ترانه‌ها ضمن کسب اطلاعات درمورد یافتن افراد پیش‌کسوت جهت حفظ اصالت‌های موسیقایی اهتمام شده است که بدین منظور به مصاحبه و ضبط نمونه‌های موسیقایی اقدام شده است. این نوشتار با روشی توصیفی - تحلیلی به گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های سنگسری از منظر کارکردی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسری شامل

۱. استادیار موسیقی دانشکده موسیقی دانشگاه هنر، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*p.azadeh@art.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0987-5343>

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.

<https://orcid.org/0000-0001-6252--6268>

گونه‌های متنوع سرور، اشعار تغزلی، اشعار کار (که مرتبط با کوچ به ییلاق و قشلاق است) و پاس‌داشت یاد قهرمانان محلی و دلاوری‌های آنان است. بیشترین بسامد را ترانه‌های تغزلی و پس از آن ترانه‌های آیینی به‌ویژه اشعار عید نوروز به خود اختصاص داده است.

واژه‌های کلیدی: گونه‌شناسی، ادبیات عامه، شعر، ترانه، موسیقی، سنگسر.

۱. مقدمه

فرهنگ شفاهی ایران‌زمین از فرهنگ اقوام و گروه‌های اجتماعی آن تشکیل شده است. این فرهنگ غنی و ماندگار غم‌ها، شادی‌ها، آرزوها و آرمان‌های انسان را دربر می‌گیرد. آنچه انسان از آن خشنودتر خواهد شد شادی و سروری است که از راه کار، زندگی و امور فرهنگی و اقتصادی خودش دریافت می‌کند. این شادی یا شادمانه‌سرایی را در گونه‌های ادبیات عامه می‌توان دید. این ترانه‌ها آوازهایی هستند که در بین مردم رواج داشته و از ضمیر ناخودآگاه و توانایی‌های ذاتی و شهودی آنان برخاسته است. سرایندگان این اشعار اغلب ناشناس و شیوه انتقال اشعار شفاهی و از نسلی به نسل دیگر صورت گرفته است (تمیم‌داری، ۱۳۹۰، ص. ۴۰).

این بخش از ادبیات شفاهی چون در اعتقادات، آداب و رسوم و اندیشه‌های اقوام گوناگون ریشه دارد، سبب ماندگاری زبان و فرهنگ ملت‌هاست و ازسویی دیگر بومی‌سرودها، پیام‌آور صلح و دوستی و سبب پیوند جوامع با یکدیگر و مانع خصومت و کینه است (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۲۸۷).

یکی از مهم‌ترین گویش‌های منطقه جنوب البرز متعلق به کوچندگان دامنه‌های البرز، سنگسری‌هاست که به ایل سنگسر شهرت دارند. در وجه تسمیه سنگسر گفته‌اند: «چون در اطراف این محل کوه‌های سنگی و سخت وجود داشته است آن را سنگسار گفته‌اند که به تخفیف سنگسر شده است» (صبایان، ۱۳۹۰، ص. ۴۶). این قوم به دلیل دور بودن

از فرهنگ حاکم بر جامعه شهری از پای‌بندی فرهنگی بیشتری نسبت به سنت‌ها و اصالت‌های قومی برخوردارند.

از آنجا که شیوه انتقال مفاهیم فرهنگی از طریق موسیقی، به‌منزله زیرساخت فرهنگی اقوام، بیانگر سنن و اعتقادات دیرین است، با بررسی موسیقی و ترانه‌های محلی می‌توان به فرهنگ، اعتقادات، واژگان اصیل، تاریخ، آداب و سنن آن قوم پی برد (آزاده، ۱۳۸۴، ص. ۱۱). آواز، موسیقی و ترانه علاوه بر زیبایی محتوایی، دارای زیبایی‌های ساختاری است و این عامل در طول زمان، انتقال سینه به سینه (شفاهی) را سبب شده که با کم‌ترین تغییرات در طول زمان مواجه بوده است. از این رو، موسیقی را می‌توان مهم‌ترین عامل برای بررسی فرهنگ عامه سنگسر به‌شمار آورد که این موسیقی در فهرست میراث فرهنگی ناملموس کشور توسط پویان آزاده در سال ۱۳۹۰ به ثبت ملی رسیده است (ماهنامه خبری تحلیلی گزارش موسیقی، ۱۳۹۰، ص. ۴۷).

فرهنگ عامه از لحاظ مفهوم دارای مشترکاتی است: فرهنگی است که در بین قومی که در محدوده جغرافیایی خاص زندگی می‌کنند، جریان دارد، آنان با این فرهنگ مأنوس بوده و با آن رشد کرده‌اند. این فرهنگ مشترک به آن قوم معنی می‌دهد. معمولاً در محدوده قلمروی جغرافیایی که زبانی مشترک دارند، یک فرهنگ غالب نیز دیده می‌شود.

از آنجا که آوازاها و ترانه‌های محلی زیربنای فرهنگ عامه است و به‌عبارت دیگر زبان در فرهنگ عامه به‌صورت شعر، ترانه و آواز بروز و نمود می‌یابد، مفاهیم، اعتقادات، افکار، سنن و آداب به‌واسطه این وسیله اشتراک فرهنگی یعنی ترانه و آواز بهتر درک می‌شود و به‌دلیل عوامل زیبایی در موسیقی، ترانه و آواز محلی در جامعه ترویج

بیشتری می‌یابد و به شکلی خالص از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (آزاده، ۱۳۸۴، ص. ۱۲).

پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسری از نظر محتوا و ساختار چگونه است؟ این سروده‌ها شامل چه گونه‌های کارکردی است؟ و کدام گونه از بسامد بیشتری برخوردار است؟

یکی از ضرورت‌های این پژوهش، شناسایی هویت فرهنگی سنگسر است که به یافتن مؤلفه‌های فرهنگی منتج می‌شود. گستردگی آوازاها و ترانه‌های سنگسری خود نشان‌دهنده غنای فرهنگی موسیقی محلی است. موسیقی‌ای که با شیوه شفاهی مصطلح سینه‌به‌سینه از گذشته‌های دور تاکنون باقی مانده است. راویان اصلی این موسیقی چوپان‌ها هستند؛ کسانی که همراه دام‌های سنگسری از ییلاق به قشلاق همواره در حال کوچ بوده و متأثر از قشلاق و ییلاق‌اند و در این ترانه‌ها با موسیقی به بیان و انعکاس طبیعت ییلاق و قشلاق پرداخته‌اند.

خطر فراموشی آوازاها و ترانه‌های سنگسری که سالیان سال به‌شکل سینه‌به‌سینه منتقل شده‌اند در عصر کنونی با گسترش و پوشش وسیع وسایل ارتباط جمعی و همچنین توسعه شهرنشینی به‌شدت افزایش یافته است، طوری که جوان‌ترها کم‌تر به فرهنگ بومی و منطقه‌ای خود تمایل نشان می‌دهند. عدم توانایی صحبت کردن بیشتر جوانان سنگسری به گویش محلی دلیل واضحی بر ضرورت حفظ فرهنگ عامه است. از طرفی موسیقی و ترانه یکی از ارکان فرهنگی هر قوم را تشکیل می‌دهد. در نتیجه، ضرورت حفظ، ضبط و ثبت این آثار به‌شدت احساس می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

درباره گونه‌شناسی سروده‌های بومی مقاله‌ای به‌قلم حسن ذوالفقاری و لیلا احمدی کمرپشتی با عنوان «گونه‌شناسی بومی سروده‌های ایران» به چاپ رسیده که در آن پس از

تبیین تاریخچه، ارزش‌ها و ویژگی‌های بومی سرودها، به بررسی بومی سرودهای مناطق مختلف ایران پرداخته شده است. پایان‌نامه‌ای با عنوان *گونه‌شناسی شعر عامیانه فارسی* نیز به راهنمایی علیرضا فولادی توسط زهره یآوری در سال ۱۳۹۴ دفاع شده است. همچنین راضیه رستمی و زهرا ریاحی‌زمین در مقاله «گونه‌شناسی تحلیلی اشعار عامه استان بوشهر» به بررسی، جمع‌آوری، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌های اشعار عامه استان بوشهر پرداخته‌اند.

در زمینه موسیقی سنگسری مقاله‌ای از جابر عناصری با عنوان «ترانه‌هایی از خیل خون‌ها» در شماره ۶ و ۷ *نامه نور* در سال ۱۳۵۸ چاپ شده است که تنها به بیان و ترجمه دو ترانه از ترانه‌های عشایر سنگسر پرداخته و لغات آن را ترجمه کرده است. تحقیقی نیز به قلم پویان آزاده با عنوان *بررسی نغمات نی سنگسر* در واحد مطالعات و تحقیقات موسیقی سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران تألیف شده است. دومین تحقیق از این پژوهشگر در این زمینه، طرح پژوهشی با نام «گردآوری و آوانگاری موسیقایی آوازاها و ترانه‌های سنگسر» است که در اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سمنان اجرا شده است. فاطمه تعدادی نیز کتاب *ادبیات عامیانه سنگسر* را به نگارش درآورده که در آن به بررسی آداب و رسوم قومی و ترانه‌ها و اشعار سنگسری پرداخته است. همچنین، در مجموعه مقالات همایش «سمنان سرزمین گویش‌ها» مقاله‌ای به قلم فرهاد صحابی‌فرد با عنوان «اشعار و ترانه‌های عامیانه عشایر سنگسر» چاپ شده که در آن نویسنده به دسته‌بندی این ترانه‌ها با نام‌های خاص محلی آنان پرداخته است. محمد رضایی و همکاران نیز در ۱۳۹۶ مقاله‌ای با عنوان «بازتاب عناصر فرهنگ و ادبیات عامه در گاه‌شماری سنگسری» در *دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه* به چاپ رسانده‌اند که در آن به بررسی گاه‌شماری سنگسری و بررسی ترانه‌های عامه معروف

سنگسر که در ارتباط مستقیم با گاهنامه سنگسری است، پرداخته‌اند. اما بررسی گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های سنگسری و همچنین آوانگاری این ترانه‌ها، پژوهشی است که تا آنجا که نگارندگان بررسی کرده‌اند، تا به حال بدان پرداخته نشده است.

این نوشتار از طریق مشاهدات عینی و پژوهش میدانی و با روش توصیفی تحلیلی به بررسی و طبقه‌بندی گونه‌های مختلف ترانه‌های محلی سنگسر از منظر کارکردی می‌پردازد.

۳. بحث و بررسی

در حوزه ادبیات عامه سنگسر، اشعار و ترانه‌های بسیاری وجود دارد که متأثر از زندگی عشایر است و کاربردهای متنوعی دارد. این ترانه‌ها در زبان محلی براساس نوع کاربرد، نام‌های مختلفی را به خود اختصاص داده‌اند. برای مثال ترانه‌های چوپانان (کردونه‌چی)، ترانه‌های کشاورزان (ورزرونی‌چی)، ترانه‌های عاشقانه (عاشقونه‌چی)، ترانه‌های تعزیه و سوگواری (عزاخونه‌چی) و ترانه‌های جشن و شادی (ویلاخونه‌چی) نامیده می‌شوند (صحبی‌فرد، ۱۳۸۶، ص. ۱۴۷). در این بخش از نوشتار به بررسی گونه‌های ترانه‌های سنگسری که براساس محتوا و مضمون طبقه‌بندی شده است، می‌پردازیم:

۳-۱. گونه‌های ترانه‌های محلی سنگسر از لحاظ کارکرد

این ترانه‌ها معمولاً شاد هستند و با شیوه زندگی مردم پیوندی ناگسستنی دارند. ترانه‌های مذکور به گویش سنگسری و از گویش‌های به‌جامانده از دوره اشکانی است. ژوکوفسکی نخستین کسی است که در سال ۱۸۸۸م پاره‌ای از لغات سنگسری را ضبط کرده است (شاه‌حسینی، ۱۳۸۴، ص. ۳۶). باتوجه به قدمت گویش سنگسری، این

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

ترانه‌ها نیز قدمتی کهن دارد که در اینجا به بررسی گونه‌های مختلف آن پرداخته می‌شود:

۱-۱-۳. ترانه‌های تغزلی

کارکرد و نقش ترانه‌های تغزلی در افزایش بهره‌وری، امنیت روحی و روانی فرد و جامعه، ارتباط اجتماعی و انتقال میراث فرهنگی و غیرمادی اقوام ایرانی در این حوزه، ارزش و اعتبار علمی والایی دارد. ازاین‌رو، در ترانه‌های تغزلی سنگسر نیز شاهد این نقش و کارکرد هستیم.

در این ترانه‌ها گاه خطاب با یاری است که اسم و نشانی از او در ترانه نیست و راوی به روایت پریشانی‌ها و نگرانی‌ها و غم هجران خود می‌پردازد. مانند ترانه «سوزمستون»^۱ (زمستان سیاه) که در این ترانه، عاشق که معمولاً چوپانی است که تمام زمستان را باید در کویر و دور از یار و دیار بگذراند از غم جدایی و طولانی بودن زمستان شکوه سر می‌دهد:

آخ چه تمون نبونده یون سو زمستون ای یار

Akh che temun nabunde yun so zemestun ey yār

برگردان: آخ چرا تمام نمی‌شود این زمستان سیاه ای یار!

خسته دل بناله بیچاره چوپون ای یار

Khasteh del benāle bichāre chupun ey yār

برگردان: با دل خسته می‌نالد چوپان ای یار!

مس مه ویهاره ای یار دل بی‌قرار ای یار

Mas mo viyāre ey yār del bi gharāre ey yār

برگردان: ماه بزرگ بهار است (فروردین) ای یار! دل بی‌قرار است ای یار!

م و تو وعده سر در بند کنار ای یار

Ma o to vaêde sar darband kenār ey yār

برگردان: وعده من و تو کنار در بند (نام محل) ای یار!

ترانه «م نمزه سوگریه»^۲ (نامزد من گردش سیاهه)؛ وصف واگویه‌های عاشق و معشوقی است که از یکدیگر دورند. عاشق، چوپانی است که در کویر به سر می‌برد و صورت و پوست گردش از تابش شدید آفتاب سیاه شده است. مردم معشوق وی را که دختر جوانی است شماتت می‌کنند که گردن نامزدت سیاه است و دائم در سفر است و دختر در جواب می‌گوید که قربان چشم‌های یارش می‌شود:

ژینی وانن ت نومزه سو گریه، هجا دنسته نو سفریه

jini vānen ta numzeh so geriya

hedjdje deneste no safariya

برگردان: زن‌ها می‌گویند گردن نامزد تو سیاه است. هیچ وقت سنگسر نیست و

مدام در فکر سفر است.

دودو خا نواژین نَ چشی بلا،

استغفرالله پینده بو مَ خدا

dudu khā nevājīn na chashi belā

estaghferollāh pindari bu ma khedā

خواهرها شما نگویید قربون چشم‌اش!

استغفرالله! انگار خدای من است

سپس از زبان عاشق به شرح سفر کویر می‌پردازد که باید برود و یار را تنها گذارد:

امشو عازم ملک کویری،

شش موزمستون بی تَ اسیری

amsho āzemi molki kaviri

shash mohi zemestun bi ta asiri

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

امشب عازم دیار کویر هستم

شش ماه زمستان بدون تو اسیرم

در این ترانه بندهایی هست که طعنه و تعریض به داروغه می‌زند که دزد احشام
زیاد شده است:

نون خا سفره نندیه دهی اربابون،

قرق‌چی گردنن سامون به سامون

nun khā sofreh nandiyā deyi erbābun
ghroghchi gerdenen samun be samun

برگردان: اربابان ده در سفره‌هایتان نان نگذاشته‌اند. داروغه دارد دیاربه‌دیار می‌گردد.

قرق‌چی نواژین هم دهی وشون،

دیم بگردنه تَ خر نداندا دم

ghoroghchi nevājin ham dehi veshshun
dim begārdene ta khar nedāndā dum

برگردان: نگویید داروغه، بگویید گرسنه ده ما! تا رو برگردانی دم الاغت را می‌برند.

همچنین از چگونگی مراسم جفت‌گیری گوسفندان و فصل زایش آن‌ها سخن می‌-
راند:

خدا مَ دلبری پشت و پنايه،

راستون نر کل دارته الون شاشايه

khedā ma delbari poshto penāya
rāstun nar kal dārta allun shashāya

برگردان: خدایا تو پشت و پناه دلبر من هستی اول ماه راستون بزهای نر را میان

گوسفندان ماده رها کرده و اکنون زمان زایمان است.

در این ترانه از ایام و روزهای خاصی مثل نوسرد، روز نرون، مس مو و... نام برده

شده که در گاه‌شماری سنگسری بدان پرداخته شده است. مو به معنی ماه است و در

اسامی ماه‌های سنگسری جزئی از نام ماه است که با آن آمده است و نمی‌توان آن را همراه دیگر ماه‌ها گذاشت (اعظمی، ۱۳۷۱، ص. ۲۹). در هر حال گاه‌شماری سنگسری یکی از کهن‌ترین گاه‌شماری‌های شمسی به‌جامانده از گذشته است که در دوره‌های مختلف تاریخی، خواسته و ناخواسته دستخوش تغییراتی شده و سینه‌به‌سینه تا به امروز در بین مردم این شهر باقی مانده است (پاکزادیان، ۱۳۸۸، صص. ۱۴-۱۵).

د مو سر بیه گوجو هست چار،

سال و مو بشویه نره ویکار

de mo sar bebiya gudju hasta chār
sāle mo beshuya nanere vikār

برگردان: ماه د مو تمام شده است و در چهارمین روز ماه بعد یعنی گوجو هستیم.

سال تمام شد بیکار ننشینید.

توصیف و روایت دو ویژگی برجسته ادبی این ترانه زیباست. در این سروده بسیاری از آداب و رسوم عشایر در کویر و بیلاق مانند آیین فصل آمیزش و زایش گوسفندان توصیف شده است. توصیفات بسیار عینی از مسیرهایی که در قشلاق و بیلاق پیموده می‌شود چون جلگه بنوبر، سیاه تپه، کالمر، قلعه بالا، خارتوران، جزبون، گردنه بشم، یزدان‌آباد، و پنج کوه در این ترانه ذکر شده است که از نظر جغرافیای تاریخی اهمیت دارد. در تمامی این ترانه‌های تغزلی می‌توان اثر تجربه کوچ را بعینه مشاهده کرد.

در بین ترانه‌های تغزلی گاه شاهد ترانه‌هایی به‌شکل گفت‌وگو بین عاشق و معشوق هستیم مانند ترانه «دختر و میشو دکوم»^۳ (دختری به مغازه می‌رفت). در این ترانه راوی در نقش اول شخص داستان نقل می‌کند دختری داشت به مغازه می‌رفت، از کنار او گذشت و به او گفت بایست! با تو کار دارم، من از آن روزی که در عروسی دیدم که

گونه‌شناسی آواها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

آواز می‌خواندی و بشکن می‌زدی، عاشق تو شدم. بیا به خانه ما برویم تا برای تو چای درست کنم و تو با مادرم صحبت کنی:

دوخترو میشو دکوم رد بیو ن م پرون

میاد ای بلند باله بشتون کار داندی تمون

dukhtaru mishu dekum rad bebo na ma perun

miyād ey boland bāle beshtun kār dāndi tamun

برگردان: دختر به مغازه می‌رفت، او از کنار من رد شد. می‌گفت ای بالابلند! بایست

با تو کار دارم.

کچک دِ بده تکوم میا بیرو تَ قروبون

اسیری تَ ببیی دو شه رو هستَ لون

kachak de bede tekum miyā biru ta ghorbun

asiri ta bebiyi du she ru hasta alun

برگردان: چتری را تکان می‌داد و می‌گفت: بیا قربان تو شوم! الان دو سه روز می‌شود که

اسیر تو شدم.

ویر دانه عروسی که می‌خوند و شستک می‌ژه

تیری محبتی ت نهونجه مد بگنه

vir dānde arusi keh mikhund o shastak mije

tiri mohabati ta nehundje mad begene

برگردان: یادت می‌آید در خانه عروس می‌خواندی و بشکن می‌زدی. آنجا تیر

محبت تو به من خورد.

biru bashun ham keh re ham moy hasta chashm be reh

to o na sohbat hākerin chāyi bār keri khāre

برگردان: بیا به خانه ما برویم، مادر من چشم به راه هست. تو و او صحبت کنید و

من برای شما چای درست کنم.

مرد اینجا تذکر می‌دهد که تو نامزد داری و این کار شدنی نیست، اما او در جواب می‌گوید: حیف است من که همچون لیمویی تازه و آبدار هستم به دست او بیفتم و دیگر اینکه روزگار عوض شده و دوره آزادی است و من تو را در نظر دارم:

م نید بواد ای دوختر هسته تو از گل بهتر

ت نومزه یم جوون نده نده در دیسر

ma nid bevād ey dukhtar haste to az gol behtar

ta numzeyem djevuna nade nede dardisar

برگردان: من به آن دختر گفتم تو از گل بهتر هستی. نامزد تو هم جوان هست، او را

به در دیسر نینداز!

میاد ارمون خاک ن سر ن شونه د لتی سر

حیفی یون لیمویی تر ن بخوره کل سر

miyād armun khāk ne sar ne shuneh de lati sar

heyfi yun limuyi tar bakhore kal sar

برگردان: می‌گفت ای کاش خاک بر سرش شود و مرده‌شور ببرتش. حیف این

لیموی تازه که او روی چته آن را بخورد.

دورگی ازادیه کار از کار بگذریه

تد در نظر داندی م نومزه خر کیه

dowregi āzādiya kār az kār bogzariya

tad dar nazar dāndi ma numze khari kiya

برگردان: دوره آزادیه و کار از کار گذشته است. من تو را در نظر دارم. نامزد من

خر کی باشد.

نکته بسیار قابل توجه اینکه در محیطی بسیار کوچک و سنتی شاهد ترانه‌ای از زبان

یک دختر هستیم که به بیان احساسات عاشقانه می‌پردازد و خود پیشنهاد آشنایی به مرد

جوان را می‌دهد. بنابراین، این ترانه از دیدگاه علم مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی نیز

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

می‌تواند دارای اهمیت باشد، زیرا بیانگر تغییر احوال و رسومات در طی دوره معاصر است.

ویژگی برجسته ادبی این ترانه، وصف، تشبیه و استعاره است که در توصیف شخصیت معشوق به کار رفته است. کاربرد واژه فرانسوی «مینی ژوب» نیز جالب توجه است:

کچک نی ابرویی سر نی لپ چون لیمویی تر
بدی آرو دؤت بو مینی ژوب تا زونه سر

Kachak ni abruyi sar ni lop chun limuyi tar
Bedi āru devot bo minijub tā zuneh sar

چتری تا روی ابروش بود، لپاش مثل لیموی تازه

دیدم امروز پوشیده مینی ژوب تا روی زانو

در ترانه «حقیقت م دل بخوای»^۴ (حقیقتاً تو دلخواه من هستی)، عاشق از دلبر می‌خواهد که وفا را دوباره ازسرگیرد و ادعا می‌کند رفتارش را اصلاح خواهد کرد. سپس به تعریف و تمجید از دست خط نامه و امضای دلبر می‌پردازد. نکته درخور توجه اینکه اشاره به باسوادی یار و دست خط زیبای او، نحوه روابط عاشقانه و ارتباط بین عاشق و معشوق را در آن دوره مشخص می‌کند:

تو شکیل و رعنا ی تو یاری با وفای

To shakil o raênāye to yāri bāvafāye

ت نامه و ت امضاء ارزنده مر دو دنیا

Ta nāmeh o ta emzā erzende mar du dunyā

برگردان: نامه و امضای تو برای من اندازه دو دنیا می‌ارزد.

ت خط هست جا خونا مد دوست دانه ای زیبا

Ta khat hasta djā khunā mad dust dānde ey zibā

برگردان: خط تو همه خوانا هست. تو مرا دوست داری ای زیبا.

در برخی از این ترانه‌ها گاه راوی به وصف ماجرای عاشقی و مشکلات خود می‌پردازد مانند ترانه «بین جم بین»^۵ (بیایید جمع شوید) که در این ترانه راوی داستان که چوپان است، گله می‌کند که کسی به سبب چوپان‌بودنش حاضر به ازدواج با او نیست، زیرا زمستان‌ها باید به کویر برود و زنش در خانه تنها بماند و از زبان زن نقل می‌کند که می‌گوید حاضر است شوهرش بیکار باشد، اما فوکولی باشد و در نزد او بنشیند و برایش شعر بخواند:

دوختر واندا نبوندی کردونی یار

زمستون تنها م دیم بو دیفار

Dukhtar vāndā ae nabundi korduni yār
tenhā ma dīm bu difār Zemestun

برگردان: دختر می‌گوید یار چوپان‌ها نمی‌شوم. زمستان روی من باید تنها به دیوار باشد.

پهیز تا ویهار پیری خمار

Pahiz tā vihār paneri khumār

برگردان: پاییز تا بهار خمار بنشینم.

م دل خوش م یار بو فاکلی

نه که مدپینده نه فرشی قالی

Ma dal khosha ma yār bu fākoli
na keh mad pinde na farshi ghāli

برگردان: دل من خوش است که یار من فوکلی باشد. نه خانه می‌خواهم، نه فرش و قالی!

در ترانه «خدا م دل ببو خون»^۶ (خدایا دلم خون شده)، راوی به بیان مشکلاتی که

یک پدر برای شوهردادن دخترش دارد و توصیف جهازی که برای دختر آماده کرده‌اند،

می‌پردازد و اینکه دختر از خواستگاران دل خوشی ندارد و منتظر فرد مال‌دار و

حشم‌دار است تا به خواستگاری او بیاید و از همه خواستگاران ابراد می‌گیرد:

واندا نید قبول که هرشوی تاری ت خر

Vāndā nid ghabul ke har showye tāri hasta ta khar

برگردان: می‌گوید او را قبول کن که هر شب تاری رام توست.

واندا بشه ول واکه ند وتیندی نرگز

Vāndā bashe vel vāke ned vetindi nar gazara

برگردان: می‌گوید برو او را رها کن. او یک مرد لاغر زردوزار به‌نظرم می‌آید.

دکونی دنو نسته نو سبزواری عمر

Dekuni danu nesta no sabzevāri omar

برگردان: او مثل عمر سبزوار داخل مغازه نشسته است.

نکته جالب‌توجه اینکه در توصیف و توضیح جهاز دختر با بسیاری از لوازمی که در زندگی عشایری کاربرد دارد، آشنا می‌شویم، وسایلی چون ملاقه، کاسه، کیسه آرد، ماکو، زنبیل، هاون، نون‌بند و وسایل ریسندگی و بافندگی قدیم مانند متیسر، کتی، نوردون و میخ طویله.

نکته مهم این اشعار اهمیت جامعه‌شناسانه آن است که پدر نظر دختر را درباره خواستگاران می‌پرسد و از او می‌خواهد که دست به انتخاب بزند، اما اینکه در واقعیت جامعه ایلی و عشایری نیز این امر مرسوم بوده باشد، کمی بعید به‌نظر می‌رسد.

۲-۱-۳. ترانه‌های کار

غلبه فرهنگ عشایری بر زبان و ادبیات سنگسر تاحدی است که اغلب اشعار مربوط به جشن‌ها و آیین‌ها نیز حول محور کوچ، زمان کوچ، مسائل مربوط به دام و تفاخر و شکوه از سختی کار و... شکل گرفته است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۷). پس از اشعار و ترانه‌های تغزلی، این گونه بیش‌ترین بسامد را داراست. مانند ترانه‌های «ویهار»^۷

(بهار)، «پئیز»^۸ (پاییز)، «گال بدین کاتون د»^۹ (بچه‌ها رو صدا کنید)، «راستاری»^{۱۰} (آماده شدن) و «رسومات سنگسری».

در ترانه «ویهار» (بهار)، راوی به توصیف فصل بهار که آغاز به ییلاق رفتن دام‌های سنگسری است و همچنین به وصف طبیعت ییلاق و توصیف اموری که در ییلاق باید انجام دهند، مانند برپا کردن گوت (سیاه‌چادر سنگسری) و ... می‌پردازد:

باز بمیه ویهار جا خیل ر شونون دسته دسته

Bāz bemiya vihar djā khil re shunon dasteh dasteh

برگردان: باز بهار آمد همه دسته دسته به ییلاق می‌رویم.

گوت ژنون چادر ژنون یون دیم نیون دل بسته

Gut jennun chādar jennun yun dim niyun dal debasteh

برگردان: گوت (نوعی چادر سیاه) می‌زنیم، چادر می‌زنیم.

زنده باد سنگسری تفریح کننده با نازنین

Zندهh bād sangesari tafrih kendeḥ bā nāzenin

برگردان: زنده باد سنگسری که با یار نازنین خود تفریح می‌کند.

در ترانه «پئیز» (پاییز)، راوی با بیانی شکوه‌آمیز از رفتن به کویر و از مشکلات راه همچون کولاک و باران می‌گوید. نکته مهم اینکه نام و وصف مکان‌های مسیر قشلاق در این ترانه مشهود است.

باز بمه پییز کویر ر شونون دستی یون بواژی امون

Bāz beme payiz dasti yun bevāji amun

برگردان: باز پاییز آمد به کویر می‌رویم، از دست این می‌گوییم امان!

ارباب د بوا خرجی راهی که رهمه رد ببین آیون

Erbāb de bevā khardji rāhi ke rahmeh rad bebiyen āyun

برگردان: به ارباب بگو پول بفرستد گله به طرف آیون (نام محل) رهسپار شد.

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

بند بشون دیر کولاکی گیر رهمه بشویه فراوون

Band bashun dira kulāki gira rahme beshuya ferāvun

برگردان: دیر است به کوه برویم، در کولاک گرفتار می‌شویم، گله زیادی رفتند.

تک ترا شونون واراش بمیه پرشین و دینون خلیلون

Tak terā shunun vārash bemiya parshin vo dinun khalilun

برگردان: به طرف جلگه می‌رویم، باران آمده است، پس فردا به خلیلون (محل) آب

می‌دهیم.

همچنین در ترانه «گال بدین کاتون د» (بچه‌ها را صدا بزنید)، سرچوپان خطاب به سایر چوپان‌ها می‌گوید، گوسفندان را حرکت دهید و انشاء که صحرا هزار برابر سبز شود. در ترانه «رسومات سنگسری» نیز راوی خاطرات زمان گذشته را مرور می‌کند؛ زمستان‌هایی که پیران پای کرسی می‌نشستند و جوان‌ها به دشت و صحرا می‌رفتند، زن‌ها بقچه لباس را سر می‌گرفتند که به محل شستن لباس‌ها ببرند و اینکه قدیم‌ها غذاها سالم‌تر بود و زندگی صفای بیشتری داشت:

ای چه خاره بو قدیما زندگی بو با صفا

Ey che khāre bo ghadimā zendegi bo sefā

برگردان: وای چه قدر قدیم‌ها خوب بود! زندگی با صفا بود!

میخوا طبعی غذا سالم بین ماشاء الله

Mikhā tebiêi ghezā sālem biyen māshālā

برگردان: غذای طبیعی می‌خوردیم و سالم بودیم ماشاءالله!

ای چه خاره بو زمستون مینستون کرسی کلبون

Ey che khāre bo zemestun minestun korsi kalbun

برگردان: وای چه خوب بود زمستان پای کرسی می‌نشستیم.

پیرونی پوستین دوش گه کوچه سر دا تماشا

Piruni pustin dush ge kuche sar dā temāshā

برگردان: پیرها پوستین بر دوش می گرفتند، سر کوچه تماشا داشت!

جوون جا مست و غزا می شوین دشت و صحرا

Djevinun djā mast u gharrā mishuyen dasht o sahrā

برگردان: جوان‌ها همه مست و مغرور به دشت و صحرا می‌رفتند.

بوغچه لولو د میگه سر لو شور بشون چینا سر

Boghcheh low lu de mige sar low shur bashun chinā sar

برگردان: بغچه لباس را روی سر می گرفتند تا برای شستن لباس به چیناسر (محل)

بروند.

۳-۱-۳. ترانه‌های آیینی

ترانه‌های آیینی ترانه‌هایی هستند که در مناسبت‌های مختلف سوگ و سور خوانده می‌شوند، مانند اعیاد، دعای طلب باران و ...

۳-۱-۳. اعیاد (نوروز)

در بین ترانه‌های آیینی سنگسر، ترانه‌هایی که به وصف نوروز می‌پردازد، بیش‌ترین بسامد را به خود اختصاص داده است مانند ترانه «امستین نورو»^{۱۱} (نوروز امسال) و چند ترانه دیگر درباره نوروز که با نام محلی «نورو»^{۱۲} شناخته شده‌اند و همچنین ترانه «خدایا اسمی ت پروردگار بو»^{۱۳} (خدایا نام تو پروردگار است). رسوماتی که در نوروز صورت می‌گیرد و در این ترانه‌ها به بیان آن پرداخته شده بدین قرار است:

الف) پختن انواع نان محلی (گولاچ و فتیر)

مخصوصن عیدی نورو دو هفته کار دا ببو

Makhsusen eydi nowru du hafteh kār dā babu

برگردان: مخصوصا دو هفته مانده که عید نوروز بشود،

تهیه میدی ژینون فتیر و گولاچ و نون

Tahiyeh midi jinnun fatir u gulach u nun

برگردان: زن‌ها فتیر (نان محلی سنگسر) و گولاچ (نان روغنی) درست می‌کردند.

حاصلات همه جوړه هم پسونی هم میوه

Hāsalāt hameh jureh ham pasuni ham miveh

برگردان: محصولات همه‌جوړه؛ هم محصولات گوسفندان و هم میوه‌جات بود.

ب) مراسم تحویل سال (سالی یا شگون، ریختن آب در کوزه و پاشیدن آن در چهار کنج خانه)

ریختن قدری از نهر آسیاب یا کله (kola) (دریچه استخر) در کوزه نو از اعتقادات مردم سنگسر در ساعات قبل از تحویل سال بوده است. این کوزه همراه با سبزه‌ای موسوم به بلما که بر دهانه آن قرار می‌گرفته توسط شخص خوش‌قدم (شگون) در لحظه تحویل سال درون خانه آورده می‌شود.

تحویلی سال صبحی گاه یا بستگون یا کاتا

Tahvili sāl sobhi gāh yā bastegun yā kātā

برگردان: روز سال تحویل، صبح زود یکی از بستگان یا بچه‌ها،

دسته سوز و طله و میا که پیش قدم بو

Dasteh sowzo tello vo miya keh pish ghadam bo

برگردان: کسی که پا قدمش خوب بود، یک دسته سبزه و یک کوزه آب به خانه می-

آورد.

شگومی دا یون نفر بییه واکرن بر

Shegumi dā yun nafar beyeye vākeren bar

برگردان: شگون داشت که این نفر بیاید و در را برایش باز کنند.

کاسه و می گاردنه همه جگا همه که

Kāseh vo migārdene hameh jegā hameh keh

برگردان: کاسه آب را می چرخاند همه جا و همه خونه.

اگر راست می گرده فال نیک بو درخشون بو سال

Agar rāst migarde fāl nik bo derakhshun bo sāl

برگردان: اگر به طرف راست می چرخید فال نیک بود و سال درخشانی در پیش بود.

چپگرد میا خاره نه نحس سال چاره نه

Chapgard miyā khāre ne nahse sālla chāreh ne

برگردان: اگر به طرف چپ می چرخید خوب نبود و سال نحسی بود و چاره‌ای

نبود.

در سنگسر این فرد که غالباً از میان دختران انتخاب می‌شود، «سالی» نام دارد. با گذشت دقایقی از سال نو مرسوم است که کوچک‌ترها به دیدار بزرگان فامیل و طایفه می‌روند. دادن عیدی به کودکان و نوجوانان از دیگر آداب رایج در مراسم دیدوبازدید است. گسترده سفره نوروزی یا هفت‌سین از دیگر تدارکات این هنگام است.

ج) بازی‌های محلی در عید نوروز (مرغنه‌جنگی)

بازی محلی مرغنه‌جنگی، بازی ایام عید بچه‌ها و نوجوانان و جوانان است؛ بدین شکل که بچه‌ها با تخم‌مرغ‌های رنگ‌کرده‌ای که به‌عنوان عیدی از بستگان می‌گیرند یا با تخم‌مرغ‌های رنگ‌نشده، با هم بازی می‌کنند. ابتدا تخم‌مرغ را از نقطه سر و از ته، به دندان‌های پیشین یا به پیشانی می‌زنند و به این طریق متوجه محکمی یا بی‌پا بودن آن می‌گردند، بعد می‌گویند سیره، سیره. و، جدال با سر تخم‌مرغ‌ها و ضربه زدن از نقطه باریک آن‌ها یا ته ته (زدن تخم‌مرغ‌ها از قسمت ته آن‌ها) آغاز می‌شود. برای آنکه معلوم شود کی باید بنشینند و کی باید بزنند، قرعه‌کشی با تخم‌مرغ انجام می‌گیرد: یک نفر تخم‌مرغ داخل دستش را طوری در میان مشت می‌گیرد که فقط قسمتی از آن پیدا باشد. اگر درست گفت و آن قسمت تخم‌مرغش نشکست و به شکسته شدن تخم‌مرغ

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

طرفِ مقابلش منجر شد، او باید بزند. اگر تخم‌مرغی هنگام ضربه زدن، از محل ضربه خوردن، شکست، آن تخم‌مرغ از آن طرف مقابل می‌شود.

جوونون خوش و تفریح می‌که مرغه جنگی

Djejunun khosh u tafrih mika morghene jangi

برگردان: جوان‌ها خوشحال بودند و با شادی تخم‌مرغ‌جنگی (نوعی بازی محلی) بازی می‌کردند.

از صبح تا نموشون انون عید میبو تموم

Az sobh tā nemushun enun eyd mibo temum

برگردان: از صبح تا شب عیدشون تموم می‌شد.

صبایی ن صبحی گاه کارسر دبیین آقا

Sebāyi ne sobhi gāh kār sar dabiye āghā

برگردان: روز بعد صبح زود آقایان سر کار بودند.

(د) رونمایی دادن به نوجروسان

در روز عید نوروز دخترانی که نامزد کرده‌اند برای گرفتن رونمایی به دیدن مادرشوهر می‌روند:

دوخترونی نومزه دار روژ نورویی بو انون کار

Dukhtaruni numze dār ruj nowruyi bo enun kār

برگردان: دختران نامزددار روز نوروز کارشان این بود که

می‌شوین شوموری که رسم بو می‌که دیم نمه

Mishuyen shumori ke rasm bo mige dimnemeh

برگردان: می‌رفتند خانه مادرشوهر، رسم بود که رونما می‌گرفتند.

در برخی از این ترانه‌ها نیز به بیان تاریخچه پیدایش نوروز از زمان جمشید

پیشدادی اشاره شده و فلسفه نوروز بدین شکل تعبیر شده است که چون پادشاهان

پیشدادی صحرانشین بوده‌اند منتظر سرآمدن زمستان بودند و آغاز بهار را جشن می‌گرفتند:

روژی جمشید نست بو اورنگی شاهی، ن جلو اشته بو تنگی طلایی

Ruji djamshid nest bo owrangi shāhi, ne djelow eshte bo tungi telāyi

برگردان: روزی جمشید بر تخت شاهی نشسته بود، در برابر او یک تنگ طلا قرار

داشت.

رنگ به رنگ ویی دل دورت بو ماهی، بنایی عید هاکرت هم ر یون ماهی

Rang be rang voyi durat bo māhi, banāyi eyd hākart hamre yun māhi.

برگردان: ماهی‌های رنگارنگ در آب ریخته بودند. این ماهی، عید را برای ما بنیان

نهاد.

حکم هاکه و جشن بگه شادی در کار بو، نورویه سالی نو خاد سازيگار بو

Hokm hāka o djashn bege, shādi dar kār bu, nowruya sāli now khād sāzigār bu

برگردان: جشن گرفت و حکم کرد همه جا شادی باشد. نوروز است و سال نو برای

شما به کام باد.

در برخی از این ترانه‌ها به بیان تاریخی رویدادهای مذهبی که هم‌زمان با نوروز

اتفاق افتاده، پرداخته شده است، مانند واقع شدن عید غدیر در نوروز و دیگر اینکه

پیامبر در چنین روز و شبی دعوت حق را پذیرا شده است:

شو نورویی بو احمد منزلی هانی دعوتی حق ببو امری سبجانی

Show nowrui bo ahmad manzeli hāni daēvati hagh bebo amri sobhāni

برگردان: شب نوروز بود که احمد^(ص) در منزل هانی به امر خدای سبجان دعوت

به‌سوی حق شد.

دستی از غیب بمه رسمی هم خوانی بشناسه یون دست دستی یزدانی

Dasti az gheyb beme rasmi ham khāni beshnāse yun dasta dasti yazdāni

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

برگردان: دستی از غیب آمد و به رسم هم‌خوانی شناخت که این دست، دست یزدان است.

ولایت مظهر خار آشکار بو، نورویه سالی نو خاد سازیگار بو

Velāyet mazhara khār āshkār bu, nowruiya sāli now khād sāzigār bu.

برگردان: ولایت (حضرت علی ^(ع)) برای شما مسلم و آشکار باشد. سال نو بر شما

مبارک باد!

روژ نورویی بو علی در غدیری خوم سر بسپارد احمد د مولایی درویشون

Ruj nowruiyi bo, ali dar ghadiri khum sar bspārd ahmad de mowlāyi darvishun.

برگردان: روز نوروز بود که علی ^(ع) مولای درویشان در غدیر خم به احمد سر سپرد.

۳-۱-۲. طلب باران

اگر مدتی از وقت باران‌های موسمی و حیاتی سال بگذرد و بارانی نبارد، عشایر ایل سنگسری به اجرای آیین‌های ویژه‌ای می‌پردازند که یکی از آیین‌های آنان که در گذشته اجرا می‌شد، طلب باران در زمان خشک‌سالی بود که این آیین‌ها در کتاب /ایل سنگسری نوشته علیرضا شاه‌حسینی، این‌گونه شرح داده شده است:

الف) نماز باران

عشایر سنگسری ساکن در سنگسر هنگام وقوع خشک‌سالی به‌خصوص در اواسط بهار، مراسم طلب باران از جمله نماز باران برگزار می‌کردند. بدین منظور پابره‌نه از محل یکی از حسینیه‌ها که معمولاً حسینیه اعظم یا حسینیه المهدی بود، به یکی از امامزاده‌های شهر، امامزاده قاسم یا امامزاده علی‌اکبر می‌رفتند. پس از گزاردن نماز، دعا می‌کردند و معمولاً ولیمه‌ای مانند آش یا حلیم بین حاضران توزیع می‌شد.

ب) غذاهای نذری

یکی از مهم‌ترین آیین‌های عشایر سنگسری در هنگام خشک‌سالی‌ها که برای طلب باران برگزار می‌شود، دادن «خلیصه» یا همان حلیم است. این غذا از ترکیب گندم نیم‌کوب و گوشت، تهیه و بین مردم توزیع می‌شود.

ج) باران‌خواهی در ادبیات شفاهی

خشک‌سالی‌ها برای عشایر سنگسری که در دوره قشلاقی در مناطق کویری جنوب استان استقرار دارند و برای رسیدن به ییلاق می‌بایست مسیر طولانی قشلاق به ییلاق را طی کنند، مشکلات زیادی در پی دارد. شبانان سنگسری با دلی محزون این مشکلات را در قالب ترانه‌ای به زبان محلی با عنوان «احشام‌داری» می‌خواندند:

خا چش آسمونیه ، خدا جونیه ، پول بتومیه خدایا

Khā chash āsemuniya khodā djuniya khedāyā

برگردان: چشم شما به آسمان است، خداوندا! پول برای شکم است.

صرا لم به لم ببو ، هم غم کم ببو ، همی هم ببو خدایا

Sahrā lam be lam babu, ham gham kam babu , hami ham babu khedāyā

برگردان: صحرا پر از گیاه شود تا غم ما کم شود، هم اینکه برای ما و به کام ما شود

خدایا!

بین جم بیوم بره و کاغه بنو یسون هم در

Beyeyin djam babun bere kāghe banvisun ham de re

برگردان: برادران! بیایید جمع بشویم تا برای سنگسرمان، کاغذ (عریضه) بنویسیم.

ژینی شروا هاکرن دوا هاکرون خدا هم ر رحم هاکره

Jinni shervā hākeren devā hākeren khedā ham re rahm hākere

برگردان: زن‌ها آتش بپزند و دعا کنند تا خدا به ما رحم کند.

بلکه اقوال بیاره وارش بواره جلد د خدا کم هاکره

Balkeh eghvāl hākere vārash bevāre djeld de khedā kam hākere

برگردان: بلکه بخت و اقبال بیاورد و باران ببارد و جرم و گناه را خداوند کم کند.
ترانه «احشام‌داری» درواقع شکوه و شکایت دامداران است از بی‌بارانی و خشک‌سالی. در این ترانه راوی به وصف صحرا و احشام می‌پردازد که خشک‌سالی درحال ازبین بردن آن است و از سایر دوستان می‌خواهد که نامه‌ای بنویسند برای اهل و عیالشان که در سنگسر هستند تا آنان آتش بپزند و طلب باران کنند از درگاه ایزد منان، باشد که خدا به آنان و احشامشان رحم کند و باران ببارد.

ترانه‌ای دیگر با عنوان «امستین خشک‌سالی»^{۱۴} نیز زبان حال چوپانان سنگسری است:

امستین خشک سالی، تا کی پیندِ بنالی

Amsatin i khoshksāli, Ta key pinde benālī

برگردان: خشک‌سالی امسال، تا کی باید بنالم؟

آعازم کویری، شش مو بی تَ یسیری

A āzem i kavir i, shash mo bi ta asir i

برگردان: من عازم کویرم، شش ماه بدون تو اسیرم.

بند لوی نشوندا کَر میش، پ ژنِندا پَس و پیش

Ban low nashonda karmish, pe jenenda pas o pish

برگردان: میش کر سربالا نمی‌رود، پا می‌زند عقب و جلو.

چوی و دُکل نداند، مَ چَشین خوی نداند

nedānde Chow vo dekkol nedānde, ma chash eyn khow

برگردان: چاه اصلاً آب ندارد، چشم من خواب ندارد.

میش وختی اینین چوی سَر، مرغی وری ژنِ پرپر

Mish vakht i inen chow sar, morgh i veri jennen par

برگردان: وقتی میش بر سر چاه آب می‌آید، همانند مرغ سرکنده پر می‌زند.

پَس حیوونون قَر و قَر، تَشون وِ گردِنن چُوی سَر

Pas heyvonun ghar u ghar,tashshon vegardenen chow sar

برگردان: گوسفندان حیوانات زبان بسته قروقر می‌کنند، از سر چاه آب تشنه برمی‌گردند.

نه قند داندی نه چایی، پیندِ بَشو گدایی

Na ghnd dāndi na chāyi, pinde bashu gedāyi

برگردان: نه قند دارم و نه چایی، باید بروم گدایی ...

۴-۱-۳. قهرمانان منطقه‌ای

در این ترانه‌ها راوی گاه به توصیف قهرمانان محلی و ذکر دلاوری‌های آنان می‌پردازد و گاه نیز از زبان یک زن که یار، خواهر یا خاله قهرمان مذکور است، برای او ناله و زاری سر می‌دهد مانند ترانه «ننه گل آقا»، «ناصرخان قشقای» و «حسین خان»:

حسین خان عرب زلف شانه می‌کرد نظر بر برنو دیوانه می‌کرد

امان از سوخته جانم سوخته جانم برفته پوست و گوشت ماند استخوانم

در این ترانه لحن حماسی با تغزلی تلفیق شده و تصویری خلق کرده است از قهرمان جنگجویی که هم در حال شانه زدن زلف خویش است و هم در حال نگرستن به تفنگ خویش. این تصویر پویا همچون صحنه‌ای از یک فیلم است که می‌توان آن را در نظر مجسم کرد.

۲-۳. ترانه‌های محلی سنگسری از لحاظ ساختار

از آنجاکه سراینندگان این ترانه‌ها اغلب افراد عامی هستند، با اغماض و تسامح می‌توان این سروده‌های محلی را به قالب‌های رسمی و معروف شعر فارسی مانند مثنوی، غزل،

گونه‌شناسی آوازاها و ترانه‌های محلی سنگسر _____ پویان آزاده و همکار

قطعه و مستزاد، نزدیک و همسو دانست. به عبارت دیگر، مثنوی‌گونه یا غزل‌گونه‌اند، زیرا این سروده‌ها به لحاظ وزنی یک‌دست نیستند و در طول ترانه تغییراتی در آن‌ها صورت گرفته است. همچنین، به اقتضای اجرای شعر، دگرسانی‌هایی در روایت‌ها، واژگان و مصرع‌ها ایجاد شده است که در اینجا به شرح هر کدام از آن‌ها می‌پردازیم:

۱-۲-۳. مثنوی‌گونه‌ها

در این ترانه‌ها هر بیت قافیه‌ای جداگانه دارد مانند ترانه‌های رسومات سنگسری، نورو (نوروز)، دوخترو میشو دکوم (دختر به مغازه می‌رفت)؛ نمزه سو گریبه (گردن نامزد سیاه است)، ویهار (بهار) و حسین خان.

این قالب بیش‌ترین بسامد را در بین ترانه‌های سنگسری داراست، زیرا اغلب این اشعار روایی است و به توصیف سفر کوچ یا ماجراهای عاشقانه و گفت‌وگوهای دوطرفه می‌پردازد. بنابراین قالب مثنوی بسیار مناسب برای بیان این‌گونه مضامین بلند و طولانی است.

۲-۲-۳. غزل‌گونه‌ها

در پاره‌ای از این اشعار به قالب غزل‌گونه برمی‌خوریم، زیرا پس از چند بیت در یک وزن و قافیه با پاره‌ای دیگر مواجه هستیم. مانند ترانه‌های پئیز (پاییز)، رعنا و مهری.

۳-۲-۳. مستزادگونه‌ها

بخش دیگر سروده‌ها مستزادگونه‌اند. یعنی ترانه‌هایی هستند که پس از یک بیت، پاره‌ای اضافه شده است، مانند ترانه‌های «ننه گل‌آقا» و «سوزمستون» (زمستان سیاه)، «دخترخاله» و «گلنار بسکه بمرتی»^{۱۵} (گلنار بس کن مُردم) و «عام‌دتو جان»^{۱۶} (دخترعموجان). این نوع قالب در اشعار کار و تغزلی بیشتر مشهود است.

۳-۲-۴. ترجیع‌بندگونه‌ها

در قالب شعری ترجیع‌بند چند بیت غزل که هم‌وزن هستند با یک بیت تکراری به هم متصل شده‌اند. ترانه‌هایی مانند «خدا مَ دل ببو خون» (خدایا دلم خون شده)، «بشوی یار زیبا»^{۱۷} (یار زیبا رفته)، «حقیقت م دل بخوای» (حقیقتاً دلخواه منی) و ترانه «دختر تو بالغ شدی»، در این قالب سروده شده‌اند.

۳-۳. ترانه‌های محلی سنگسری از لحاظ نحوه اجرا، خوانندگان و سازهای همراه

به طور کلی اکثر ترانه‌های محلی سنگسر توسط چوپانان که راویان اصیل این موسیقی هستند، اجرا می‌شود. این ترانه‌ها در دو بخش سازی با ساز لَله (lale) یا به‌شکل آوازی توسط شِرَخون (sherkhon) یا به شکل گروه‌نوازی در قالب آواز «شرخونی» (sherkhoni)، نوازنده یا نوازندگان و نوازنده «موشتک» (mushtak) اجرا می‌شود (آزاده، ۱۳۸۱، ص. ۳۶). سازها عبارت‌اند از: لَله (lale)، دَب (dab) و موشتک (mushtak). موشتک وسیله‌ای است که از دو چوب محکم به‌شکل موشته کفاشان، که آن را در دست می‌گیرند و به هنگام خواندن آواز یا قطعاتی که دارای وزنی خاص بوده است به هم می‌زدند. موشته‌سرایی از زمان ساسانیان تا چند دهه قبل در سنگسر رواج داشته، اما اکنون کاملاً منسوخ است (اعظمی، ۱۳۷۱، صص. ۴۳-۴۴). البته، امروزه از دو استکان به جای چوب استفاده می‌کنند که یکی را در انگشت میانه و دیگری را در انگشت شست قرار می‌دهند و به هم می‌زنند. گویا استکان‌نوازی از دوره قاجار جایگزین موشتک (ساز سنتی) در منطقه شده است.

در اینجا به ذکر نام و مشخصات برخی راویان اصیل موسیقی و ترانه می‌پردازیم که منابع موثق و اصیل شفاهی این پژوهش را شامل می‌شوند:

قلی دوست‌محمدیان (۱۲۹۰-۱۳۶۱) لَله ژن؛ حسین ابویی (۱۳۱۴-) شعرخون؛ جعفرقلی طوریان (۱۳۱۱-) لَله ژن؛ علیجان تیبانیان (۱۳۱۵-۱۳۸۱) شعرخون و لَله ژن. اغلب این راویان اصیل شعر و موسیقی سنگسر ساکن این شهر بوده و به شغل چوپانی که همانا شغل سنتی و اصلی عشایر سنگسری است، مشغول بوده‌اند (آزاده، ۱۳۸۱، ص ۴۳). نکته قابل ذکر اینکه برای رسیدن به کنه اصالت اجرایی، بسیاری از ترانه‌های مذکور در این نوشتار، از چندین روایت، ضبط و تحلیل شده‌اند.

۴. نتیجه

ترانه‌های محلی از اثرگذارترین جلوه‌های فرهنگ عامه محسوب می‌شوند که عموماً با موسیقی و شور و حال در بین مردم رواج داشته است. سنسگر، محل زندگی ایل سنگسری، از جمله مناطقی است که گونه‌های ادبی مختلف اشعار عامه را داراست. این اشعار شامل ترانه‌های جشن و سرور، اشعار تغزلی، عاشقانه‌ها و اشعار آیینی است. بیشترین بسامد را اشعار تغزلی به خود اختصاص داده است.

از آنجاکه اشعار این ترانه‌ها زبان حال چوپانان ایل سنگسری است که خواندن آن اغلب با موسیقی نیز همراه بوده است، می‌توان علاوه بر جنبه تغزلی، مضامین اجتماعی، شیوه زندگی کوچ‌نشینان در بیلاق و قشلاق، چگونگی گله‌داری و احشام‌داری، ابزار زندگی ایلی و نام انواع محصولات لبنی ایل را در آن دید. از این منظر مطالعه و بررسی این ترانه‌ها می‌تواند در شناخت پیشینه قومی و فرهنگی این ایل مفید باشد و از سوی دیگر در مطالعات اجتماعی، مردم‌شناسی، تاریخ و جغرافیای تاریخی نیز کاربرد داشته باشد.

از آنجاکه این ترانه‌ها در منطقه جغرافیایی خاصی رایج هستند که به جزیره هزار گویش مشهور است، می‌توان نسبت و وابستگی آن را به صورت تطبیقی با سایر گویش‌های جغرافیایی منطقه همچون سمنانی، شهمیرزادی، سرخه‌ای و ... در پژوهش مستقل دیگری سنجید.

یکی دیگر از ویژگی‌های برجسته ترانه‌های سنگسری توصیفات عینی و واقع‌گرایانه از پدیده‌ها، اشیا و مکان‌های مختلف بیلاق و قشلاق است. همچنین، در مضامین این ترانه‌ها، اندیشه‌های سورئالیستی راویان اشعار و چگونگی تأثیر زندگی مدرن بر ذهنیت فرهنگ ایل سنگسری را می‌توان مشاهده کرد.

پی‌نوشت‌ها

1. so zemeston
2. ma numzeh so geriya
3. dukhtaru mishu dekum
4. haghghat ma del bekhāya
5. babin jam babin
6. kheda ma dal babo khun
7. vihār
8. paeiz
9. gāl badin kāton de
10. rāstāri
11. amsatin noru
12. noru
13. khedāyā esmi ta parvardegār bo
14. amsatin khoshksāli
15. golnār vas ke bammarti
16. āmdotu jān
17. boshuya yāre ziba

منابع

- آزاده، پ. (۱۳۸۱). بررسی نغمات نی سنگسر. واحد مطالعات و تحقیقات موسیقی سازمان صدا و سیما.
- آزاده، پ. (۱۳۸۴). گردآوری و آوانگاری موسیقایی آوازاها و ترانه‌های سنگسر. سمنان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سمنان.
- اعظمی سنگسری، چ.ع. (۱۳۴۷). جشن‌های ملی سنگسر. بررسی‌های تاریخی، ۵، ۸۷-۱۰۶.
- اعظمی سنگسری، چ.ع. (۱۳۴۹). باورهای عامیانه مردم سنگسر. هنر و مردم، ۹۲، ۴۷-۵۵.
- اعظمی سنگسری، چ.ع. (۱۳۵۲). سنگسر و واژه سنگسری. گوهر، ۷، ۶۲۸-۶۳۳.
- اعظمی سنگسری، چ.ع. (۱۳۷۱). تاریخ سنگسر. مهدیشهر: گوته.
- پاکزادیان، ح. (۱۳۸۸). گاه‌شماری سنگسری. گرمسار: حبله‌رود.
- تعدادی، ف. (۱۳۸۱). ادبیات عامیانه سنگسر. تهران: سیب سبز.
- تمیم‌داری، ا. (۱۳۹۰). فرهنگ عامه. تهران: مه‌کامه.
- ذوالفقاری، ح.، و احمدی کمرپشتی، ل. (۱۳۸۸). گونه‌شناسی بومی سرودهای ایران. ادب‌پژوهی، ۷ و ۸، ۱۴۳-۱۷۰.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). زبان و ادبیات عامه ایران. تهران: سمت.
- رستمی، ر.، و ریاحی‌زمین، ز. (۱۳۹۸). گونه‌شناسی تحلیلی اشعار عامه استان بوشهر. فرهنگ و ادبیات عامه، ۲۷، ۱۳۹-۱۶۴.
- رضایی، م.، دارادوست، ا.، و مومنی، ا. (۱۳۹۶). بازتاب عناصر فرهنگ و ادبیات عامه در گاه‌شماری سنگسری. فرهنگ و ادبیات عامه، ۱۶، ۱-۱۷.
- شاه‌حسینی، ع.ر. (۱۳۸۴). عشایر ایل سنگسری، از کرانه‌های کویر تا بلندای البرز. سمنان: بوستان اندیشه.
- صباغیان، ن. (۱۳۹۰). بررسی زبان سنگسری. آمل: شمال پایدار.

صحابی فرد، ف. (۱۳۸۱). اشعار و ترانه‌های عامیانه عشایر سنگسر. مجموعه مقالات سمینان سرزمین گویش‌ها. به کوشش ا. همتی. سمنان: بوستان اندیشه. صص. ۱۴۷-۱۵۴.

عنصری، ج. (۱۳۵۸). ترانه‌هایی از خیل خون‌ها. نامه نور، ۶ و ۷، ۱۰۴-۱۲۲.

ماهنامه خبری تحلیلی گزارش موسیقی (۱۳۹۰). موسیقی سنگسر. ۴۵، ۴۷-۴۷.

یاوری، ز. (۱۳۹۴). گونه‌شناسی شعر عامیانه فارسی. رساله مقطع کارشناسی ارشد. رشته زبان و ادبیات فارسی. کاشان: دانشگاه کاشان.

منابع شفاهی

ابویی، ح. ۸۶ ساله. شبان. شرخون (خواننده). ششم ابتدایی. سنگسر.

باقریان، م. ۵۲ ساله. راننده. لاله ژن (نوازنده لاله). سوم راهنمایی. سنگسر.

تبیانین، ع. ۶۷ ساله. شبان. لاله ژن (نوازنده لاله) و شرخون (خواننده). پنجم ابتدایی. سنگسر.

دوست محمدیان، ق. ۷۱ ساله. پاسبان. لاله ژن (نوازنده لاله). سواد ابتدایی. سنگسر.

سادات، ر. ۶۵ ساله. کارمند. اطلاعات شفاهی. سوم راهنمایی. سنگسر.

طوریان، ج. ۸۹ ساله. شبان. لاله ژن (نوازنده لاله). ششم ابتدایی. سنگسر.

لقایی، ف. ۹۰ ساله. کشاورز. اطلاعات شفاهی. سواد ابتدایی. سنگسر.

مصمم، ی. ۵۱ ساله. کارمند. لاله ژن (نوازنده لاله). لیسانس کشاورزی. سنگسر.

ملک‌احمدی، م. ۴۷ ساله. کارمند. لاله ژن (نوازنده لاله). لیسانس معارف. سنگسر.

References

A) Written resources

- Analytical news monthly, music report. (2011). Music of Sangesar. 45, 45-47.
- Anasori, J. (1979). Songs of the Khilkhunha (in Farsi). Letter of Light, 6(7), 104-122.
- Azadeh, P. (2002). Study of Ney music of Sangesar (in Farsi). Music Studies and Research Unit of the Radio and Television of Iran.
- Azadeh, P. (2005). Collecting and transcribing the music of Sangesar songs (in Farsi). Ministry of Culture and Islamic Guidance. General Directorate of Islamic culture and Guidance of Semnan Province.

- Azami Sangesari, C. (1968). National celebrations of Sangesar (in Farsi). *Historical Studies*, 3(5), 87-106.
- Azami Sangesari, C. (1970). Folk beliefs of the people of Sangesar (in Farsi). *Art and People*, 92, 47-55.
- Azami Sangesari, C. (1973). Sangesar and the word of Sangesari (in Farsi). *Gohar*, 1(7), 628-633.
- Azami Sangesari, C. (1992). History of Sangesar (in Farsi). Goethe.
- Pakzadian, H. (2009). *Sangesari chronology* (in Farsi). Hablehroud.
- Rezaei, M., Daradoost, E., & Momeni, E. (2017). Reflection of the elements of popular culture and literature in the Sangesari calendar (in Farsi). *Bimonthly of Popular Culture and Literature*, 5(16), 1-17.
- Rostami, R., & Riahizamin, Z. (2019). Analytical typology of public poetry in Bushehr province (in Farsi). *Bi-Quarterly Journal of Popular Culture and Literature*, 7(27), 139-164.
- Sabbaghian, N. (2011). *A study of Sangesari language* (in Farsi). Shomai – e – paidar.
- Sahabi Fard, F. (2002). Folk poems and songs of Sangesar tribes (in Farsi). In I. Hemmati, *Collection of articles "Semnan, the land of dialects"*. Boostan – e – Andisheh, pp. 147-154.
- Shah Hosseini, A. (2005). *Sangesari tribe, from the shores of the desert to the heights of Alborz* (in Farsi). Boostan – e – Andisheh.
- Tamimdari, A. (2011). *Popular culture* (in Farsi). Mahkameh.
- Tedadi, F. (2002). *Sangesar folk literature* (in Farsi). sib- e - sabz.
- Yavari, Z. (2015). Typology of Persian folk poetry (in Farsi). Master Thesis in Persian Language and Literature, Kashan university, Kashan, Iran.
- Zolfaghari, H., & Ahmadi Kamarposhti, L. (2009). Indigenous typology of Iranian songs (in Farsi). *Literature Research*, 7-8(2), pp. 143-170.
- Zolfaghari, H. (2015). *Iranian language and popular literature* (in Farsi). Tehran: SAMT.

B) Oral resources (Interviewees)

- Aboui, H., 86 years old, shepherd, folk singer, sixth grade. Sangesar.
- Bagherian, M., driver, 53 years old, Lale performer, third grade. Sangesar.
- Doost Mohammadian, Gh., policeman, 71 years old, Lale performer, elementary education. Sangesar.
- Laghai, F., 90years old, farmer, oral information, elementary literacy. Sangesar.

Malek Ahmadi, M., 48 years old, employee, Lale performer, bachelor of education. Sangesar.

Mosamam, Y., 52years old, employee, Lale performer, bachelor of agriculture. Sangesar.

Sadat,R., 66years old, employee, oral information, third grade. Sangesar.

Tebyanian, A., 66 years old, shepherd, Lale performer, fifth grade. Sangesar.

Toorian, J. Gh., 89 years old, shepherd, Lale performer, sixth grade. Sangesar.